

MUZAFFAR MAMATQULOV,
filologiya fanlari doktori,
Guliston davlat universiteti dotsenti

SAYYODIYNING “TOHIR VA ZUHRO” DOSTONIDA PARI OBRAZI TALQINI

Annotatsiya: Mazkur maqolada Sayyodiyning “Tohir va Zuhro” dostoni va folklor an’analari masalalari xususida soʻz boradi. “Tohir va Zuhro” dostonida xalq ogʻzaki ijodining kuchli taʼsiri seziladi. Ayniqsa, unda bir qator mifologik obrazlar imkoniyatidan keng foydalanilgan. Shunday obrazlardan biri pari hisoblanadi. Pari obrazi dostonning ajralmas bir qismiga aylangan. Shoir bu obraz tasvirida mavjud adabiy an’analarga amal qilgan holda fikr yuritganligi, ayrim hollarda shu vositasida oʻziga xos obrazlilik yarata olganligi qiziqarli dalillar asosida atroflicha oʻrganilgan.

Kalit soʻzlar. Mif, mifologiya, mifologik obraz, pari, obrazlilik, doston, shoir mahorati, mifologik obraz imkoniyati.

Abstract: This article talks about Sayyadi’s epic “Tahir and Zuhro” and folklore traditions. In the epic “Tahir and Zuhro” there is a strong influence of folk art. In particular, a number of mythological images were widely used in it. One such image is a fairy. The image of the fairy has become an integral part of the epic. The fact that the poet thought in this image following existing literary traditions, and in some cases was able to create a unique imagery with this tool, has been thoroughly studied based on interesting evidence. However, other works, especially the ghazals used in the epics, were ignored.

Keywords. Myth, mythology, mythological image, fairy, imagery, epic, poet skill, mythological image possibility.

Mif insoniyat badiiy tafakkuri taraqqiyotida shakllangan eng qadimgi ogʻzaki adabiyot namunasi ekanligi bilan alohida ajralib turadi. Mif odamzotning dunyoni anglash uchun intilishi natijasida yuzaga kelgan boʻlib, uning asosida bilishga boʻlgan qiziqish yotadi. Uzoq oʻtmishda turli tabiat hodisalari, odamning qanday yaratilganligi va olamning tuzilishi kabilar kishilarni doimo oʻylantirib kelgan. Miflarning aksariyati oʻz vaqtida ana shu kabi muammolarga javob tariqasida paydo boʻlgan. Mif qadimgi odamlarning oʻziga xos dunyoqarashi, falsafasi hamda tafakkur tarzini tasavvur qilish imkonini ham beradi. Ular ilm-fan rivojlangunga qadar qadimgi odamlar uchun maʼlum maʼnoda “ilmiy haqiqat” vazifasini ham bajarib kelgan. Chunki ularni qiziqtirib kelgan muammolarga yechim tariqasida paydo boʻlgan miflar dastlabki ilmiy, diniy va badiiy qarash sifatida ham odamlarning maʼnaviy ehtiyojini qondirgan [Sarimsoqov, 1981:102]. “Miflar qadimgi odam dunyoqarashining cheklanganligi va soddaligi natijasida yuzaga kelgan boʻlsa-da, bu tasavvurlar sistemasi badiiy tafakkurning shakllanishi hamda taraqqiy etishida muhim ahamiyat kasb etgan. Miflarda ifodalangan ezgu kuchlarga ishonch gʻoyasi kishilarni goʻzallikni sevishga, tabiatning boqiyiligini asrashga, har qanday yaratuvchilik faoliyatini qoʻllab-quvvatlashga undagan” [Joʻrayev, Narziqulova, 2006:125].

Yillar davomida miflar oʻziga xos obrazlarni ham shakllantirgan. Bu obrazlar odamlarning tasavvurida ularga yaxshilik qiluvchi va yomonlik qiluvchilar tarzida gavdalangan. Badiiy tafak-

kur tarzi mifologik obrazlarning taraqqiyotida ham muhim rol o'ynadi. Yozuv paydo bo'lgach, og'zaki adabiyotdagi obrazlar asta-sekinlik bilan yozma adabiyotda ham faol ishtirok eta boshlagan. Mifologik obrazlarning rivojida yozma adabiyotning ham roli kam emas. Chunki keyinchalik asrlar mobaynida bu obrazlarning poetik vazifalari ham kengayib, ayrim paytlarda o'zgarib, takomillashib borganligi kuzatiladi. An'anaviylik hodisasi mifologik obrazlar doirasida ham amal qilib, ularning yangi-yangi qirralarini namoyon eta borgan. Bu esa mifologik obrazlarning yozma adabiyotdan muqim o'rin egallay borganligidan dalolat beradi. Mifologiya va yozma adabiyotni bir-biridan ayri holda tasavvur etish qiyin. Shuning uchun ham o'tmish adabiyotimiz namunalari-da ularning kuchli ta'siri seziladi. Qadimgi ota-bobolarimiz tasavvurida shakllangan mifologik obrazlardan biri pari hisoblanadi. Pari xalq tasavvurida turli qiyofalarda namoyon bo'ladi [Qayumov, 1999: 9]. Ayniqsa, bu obraz ishtirok etgan ko'plab xalq ertaklari va dostonlari borki, ular og'zaki adabiyotimizning go'zal va betakror namunalariga aylangan. Pari – Sharq xalqlari og'zaki va yozma adabiyotida ham keng tarqalgan. Rivoyatlarda aytilishicha, ular Ko'hi Qof yoki uning yaqinidagi Bog'i Eramda yashaganlar [Haqqulov, 1989: 173]. Katta yoki kichik hajmda yaratilganligidan qat'i nazar yozma adabiyot namunalarida ham pari obrazi bilan bog'liq tasvirlarning uchrashi asrlar davomida bu obrazning badiiy ijod olamining ajralmas bir qismiga aylanganligini ko'rsatadi.

Pari obrazi Sayyodiyning "Tohir va Zuhro" dostonida ham keltirilgan. Go'zallik – pari obrazining yetakchi belgilaridan biri hisoblanadi [Qayumov, 1999: 10]. Undagi bu xususiyatning ma'shuqaga nisbatan qiyoslanishi she'riyatda adabiy an'ana darajasiga ko'tarilgan. "Tohir va Zuhro" dostonida pari faqat ayollarga bog'liq o'rinlarda qo'llaniladi, xolos. Zuhro obrazi bu jihatdan yetakchilik qiladi:

*Shaho, nechuk qaror aylayki, munda bir pari ko'rdum,
Man oning ishqida har dam o'zumni sarsari ko'rdum.
Ki daryo bag'rig'a tushtum ajoyib gavhare ko'rdum,
Bu qoshu ko'zini o'zumga mehrob, minbare ko'rdum,
Jahonni sayr etib, huru parilar sarvari ko'rdum [Sayyodiy, 2019: 170].*

Muxammas Tohir tomonidan aytilgan bo'lib, unda Zuhro haqida gap bormoqda. Zuhroning go'zalligi tasvirida pari obrazi qiyoslash vazifasini bajaryapti. Dastlabki misradagi "bir pari"ning aynan Zuhro ekanligi uning beqiyos darajadagi go'zalligidan dalolat beradi. Bu go'zallik Tohirni o'ziga maftun etadi. Tohirning tasavvurida barcha go'zalliklarning sarvari ham faqat Zuhro hisoblanadi. Bu fikrlarni muxammasning dastlabki bandi so'nggi misrasidagi qarashlar ham tasdiqlab turibdi. Sarvar – boshliq degani. Demak, go'zallik olamiga sarvar bo'lishga faqat Zuhrogina munosibdir. Mazkur misolda pari atamasining hur so'zi bilan birgalikda kelishi ham badiiy ijod olamida o'ziga xos an'anaga aylangan. Sayyodiy dostonning bir necha o'rinlarida mazkur an'ana doirasida fikr yuritadi. "Huru pari" tarzidagi o'xshatish Zuhroga nisbatan faqat Tohir tomonidangi-na emas, balki boshqa obrazlar tarafidan ham aytiladi. Podshoh qizini Qorabotirga unashtirmoqchi bo'lgandan so'ng Zuhroning kayfiyati buzilib, unda tushkunlik holati paydo bo'ladi. Bu kutilmagan qaror Zuhroni anchagina esankiratib qo'yadi. Hattoki, otasidan qattiq norozi bo'lishiga ham sabab bo'ladi. Kanizaklar uni tinchlantirishga harakat qilishadi. Qizlarning malikaga murojaatida ham hur-u pari birikmasini kuzatish mumkin:

*Dedilar: "Barchamizning rahbarisan,
Ki go'yo husn aro huru parisan" [Sayyodiy, 2019: 106].*

Mazkur baytda ham pari tushunchasi go‘zallikka nisbatan ishlatilmoqda. Bu uning “ideal go‘zallik namunasi”ga aylanganligining ko‘rinishlaridan biri hisoblanadi.

Pari tushunchasi Zuhroning tilidan aytilgani uning atrofidagi qizlarning ham go‘zallikda tengsiz ekanligidan dalolat beradi. O‘zining Qorabotirga unashtirilayotgani xabaridan keyin Zuhro o‘ziga yaqinlarni yig‘ib, ulardan maslahat so‘raydi. Shundan so‘ng Tohir haqida xabar keltirish uchun qosid ham yollaydi. Zuhroning murojaatiga e‘tibor qiling:

*Enagadin eshitdi bu hikoyat,
Dedi: “Kengashingiz nadur bag‘oyat?
Kelinglar barcha mohi hisraviylar,
Manga kengash bering shohi parilar”* [Sayyodiy, 2019: 107].

Birikmaning shohi pari tarzida o‘zgarishi go‘zallikka nisbatan qiyosning ko‘rinishlaridan biri hisoblanadi. Shohi pari – parilarning hukmdori, rahbari demakdir. Demak, malikaning atrofidagilar ham go‘zallikda parilardan qolishmas ekan.

“Tohir va Zuhro” dostonida shaxs nomining pari so‘zi bilan qo‘shilib aytilish hodisasi ham mavjud. Bu hodisa Mohim obrazi bilan bog‘liq tarzda yuzaga kelgan:

*Ki nogah borsangizlar ul sarig‘a,
Salomim aytingiz Mohim parig‘a* [Sayyodiy, 2019: 178].

Mazkur fikrlar Tohir tilidan aytilgan. U o‘limi aniq bo‘lgach, beklarga murojaat qilib, o‘zining Bag‘dodda o‘tgan g‘ariblikdagi hayoti, hukmdorning kenja qizi Mohimning unga qilgan ko‘pg‘amxo‘rliklari, biroq malikaga hech ham iltifot ko‘rsatmaganligi haqida so‘zlaydi va o‘z gaplarida uni Mohim pari deb ataydi. Aslida, parilarning xuddi insonlardek ism bilan atalishi ayrim xalq ertaklari va dostonlarida keng tarqalgan hodisalardan biri sanaladi. Og‘zaki ijodda ular ham kimgadir oshiq bo‘lishi yoki qaysidir qahramonga turmushga chiqishi tabiiy hol sifatida baholanaadi. Bunday parilar odamlar bilan birga aralash hayotiy turmush kechirib, xuddi kishilardek harakat qiladilar. Umuman, ularga insonlarga xos bo‘lgan sifat va fazilatlar ko‘chiriladi. Shu orqali ular ertak yoki doston syujeti rivojida o‘ziga xos vazifa ham bajaradi.

Hur-u pari, shohi pari birikmalaridan tashqari dostonda mohi pari tarzidagi tushunchalar ham uchraydiki, bu xususiyat Sayyodiyning pari bilan bog‘liq tasavvurlardan keng va unumli foydalaniganligidan dalolat beradi.

Xulosa qilib aytganda, pari obrazi XVII-XVIII asrlar adabiyotining mahsuli bo‘lgan badiiy ijod namunalarida ham o‘ziga xos vazifalar bajaradi. Bu jihatdan qaraganda katta janrdagi asarlar alohida ajralib turadi. “Tohir va Zuhro” ishqiyl doston bo‘lganligi uchun ham Sayyodiy bu mifologik obrazning go‘zallik bilan bog‘liq jihatlariga ko‘proq ahamiyat qaratadi. Dostonda pari deganda ko‘proq Zuhro tushunilishi bejiz emas. Chunki u haqiqatan ham paridan qolishmaydigan darajada go‘zallik sohibasi. Sayyodiy pari obrazi bilan bog‘liq o‘rinlarda mavjud an‘analarga amal qilgan holda fikr yuritadi. Obrazlilik hosil qilishdagi ifodalar bilan bir qatorda parilarning turli xatti-harakatlari bilan aloqador tasvirlar dostonga o‘zgacha zavq bag‘ishlaydi. Mazkur asardagi go‘zallik bilan bog‘liq tasvirlarda Zuhro obrazi yetakchilik qiladi. Undagi qaysidir bir sifat yoki fazilatning pari obrazi bilan bog‘liq tarzda qiyoslanishi insonlarga xos xususiyatlarning ulug‘lanishi bilan bog‘liq tarzda yuzaga keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Haqulov I. Zanjirband sher qoshida. – Toshkent: Yulduzcha, 1989. – B. 173.
2. Jo'rayev M., Narziqulova M. Mif, folklor va adabiyot. – Toshkent: Alisher Navoiy nomida-gi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2006. – B. 125
3. Qayumov O. O'zbek folklorida pari obrazi (genezisi va poetikasi). Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – Toshkent. 1999. – B. 9.
4. Sarimsoqov B. Epik janrlar diffuziyasi // O'zbek folklorining epik janrlari. – Toshkent: Fan, 1981. – B. 102.
5. Sayyodiy. Tohir va Zuhro. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2019. – B. 170.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=_zjLB9MAAAAJ&citation_for_view=_zjLB9MAAAAJ:9yKSN-GCB0IC
<https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:ajrssh&volume=12&issue=5&article=090>
<https://images.our-assets.com/cover/2000x/9786200629036.jpg>